

DOROTA CZYKIER-WIERZBA
Uniwersytet Gdański

Agnieszka Sapa:
HANDEL ROLNO-ŻYWNOŚCIOWY
REGIONALNYCH UGRUPOWAŃ INTEGRACYJNYCH.
PODOBIEŃSTWA I RÓŻNICE.

PWN Warszawa 2014, s. 303

W opiniowanej książce podjęty został aktualny i ważny, zarówno z teoretycznego, jak i praktycznego punktu widzenia, problem badawczy. Wiele prac zostało, jak dotychczas, napisanych na temat międzynarodowej integracji regionalnej. W pracach tych ujmowane były przede wszystkim aspekty teoretyczne tej integracji. Według mego stanu wiedzy, brak jest natomiast w polskiej literaturze ekonomicznej, poza bardzo nielicznymi wyjątkami, analiz empirycznych dotyczących regionalnych ugrupowań integracyjnych, z uwzględnieniem handlu rolno-żywnościowego. Recenzowana książka A. Sapy jest jedyną znaną mi pracą, w której rozpatrywana jest w kompleksowy, kompetentny i interesujący sposób ta problematyka. Recenzowana praca uzupełnia więc, w moim przekonaniu, istniejącą w tym obszarze lukę.

Celem głównym książki, jak wynika ze wstępu, jest „*Określenie podobieństw i różnic w zakresie wymiany rolno-żywnościowej wybranych regionalnych ugrupowań integracyjnych z uwzględnieniem poziomu rozwoju krajów członkowskich*” (s. 10). Dla zrealizowania celu głównego pracy sformułowanych zostało siedem celów szczegółowych.

Badaniami w pracy objęto jedenaście regionalnych ugrupowań integracyjnych, które obejmują kraje o różnym poziomie rozwoju gospodarczego, reprezentują odmienne formy integracji gospodarczej oraz różne regiony geograficzne. Zakres czasowy badań obejmuje lata 1998-2010. Recenzowana książka składa się ze wstępu, siedmiu rozdziałów, tworzących spójną i logiczną całość oraz kończących się podsumowaniem, a także z zakończenia, bibliografii oraz aneksu, w którym zamieszczono 12 załączników.

Trzy pierwsze rozdziały mają charakter teoretyczny i stanowią bardzo dobre wprowadzenie do dalszej części pracy.

Rozważania w rozdziale I zatytułowanym: „*Regionalne ugrupowania w procesie integracji gospodarczej*” rozpoczyna autorka od przedstawienia – funkcjonującego w literaturze ekonomicznej – pojęcia integracji gospodarczej. A. Sapa podaje też w książce własną definicję integracji gospodarczej, co niewątpliwie stanowi wartość recenzowanej pracy. Omawia również sformułowane przez B. Balasę etapy integracji gospodarczej (ss. 19-20). Uzupełniając rozważania A. Sapy dotyczące integracji gospodarczej, można by dodać, że klasyfikację procesów integracji gospodarczej, wcześniej od cytowanego w rozprawie B. Balasy, bo już w 1954 roku, zamieścił J. Timbergen w książce: *International Economic Integration*, Elsevier 1954 r. W zaproponowanej klasyfikacji wyróżnił on integrację negatywną i integrację pozytywną. O tej pierwszej wspomina autorka w podrozdziale 1.2. książki (s. 22).

Następnie A. Sapa omawia pojęcie regionalizmu handlowego, jego etapy oraz określa relację pomiędzy procesami integracji gospodarczej i regionalizmem handlowym. W rozdziale I za istotne uznała autorka również uwarunkowania, przesłanki i cele zawierania regionalnych porozumień integracyjnych. Rozdział I kończą teoretyczne rozważania dotyczące efektów regionalnych ugrupowań integracyjnych (podrozdział 1.4.). Przy ich omawianiu uwzględniony został stary i nowy regionalizm.

Przedmiotem rozważań w rozdziale II są: „*Podstawy prawne, etapy i tendencje rozwoju regionalnych ugrupowań integracyjnych*”. W początkowym fragmencie tego rozdziału omówiona została geneza, cele i osiągnięcia GATT/WTO oraz podstawowe regulacje prawne tej organizacji. A. Sapa odniosła się krytycznie do art. XXIV GATT, który jest obecnie najbardziej znaczący dla kształtowania współczesnych relacji handlowych na świecie. Na podstawie literatury ekonomicznej Autorka wyodrębniła trzy etapy, czyli „fale” powstawania regionalizmu (podrozdział 2.2.). Pierwsza „fala” obejmuje lata 60. XX wieku, druga to lata 80. i 90. XX wieku. Trzecia „fala” rozpoczęła się od utworzenia 1 stycznia 1995 roku WTO. W literaturze dwie pierwsze „fale” utożsamia się ze starym i nowym regionalizmem. Na podstawie przeprowadzonych badań autorka wykazała różnice pomiędzy starym i nowym regionalizmem.

Ilościowy aspekt zawieranych regionalnych ugrupowań integracyjnych jest przedmiotem rozważań w podrozdziale 2.3. W analizie ilościowej tych ugrupowań uwzględnione zostały następujące kryteria: podstawy prawne ich tworzenia, typ porozumienia, regiony geograficzne, poziom rozwoju krajów zawierających regionalne porozumienia integracyjne i rok wejścia w życie porozumienia. Zamieszczone w podrozdziale 2.3. wyniki badań pozwoliły na wyciągnięcie cennych wniosków:

- dominującym typem notyfikowanych i aktywnych regionalnych porozumień handlowych są strefy wolnego handlu;
- coraz więcej notyfikowanych na forum GATT/WTO regionalnych porozumień integracyjnych zawieranych jest pomiędzy podmiotami należącymi do różnych regionów geograficznych;
- do końca 2013 roku najbardziej aktywne na arenie międzynarodowej były kraje oraz międzynarodowe ugrupowania handlowe z Azji Wschodniej, Ameryki Płd. i Europy;

– od końca lat 90. coraz częściej uczestnikami zawieranych regionalnych porozumień integracyjnych były kraje rozwijające się.

Głębokie studia literaturowe zainspirowały autorkę do sformułowania w końcowym fragmencie rozdziału II pytania: „Czy kolejne regionalne ugrupowania integracyjne przyspieszają powszechną, niedyskryminacyjną liberalizację – czy wręcz przeciwnie – stanowią dla niej przeszkodę?” (s. 74). Po przestudiowaniu literatury A. Sapa przytoczyła najpierw poglądy licznych autorów, których zdaniem regionalna liberalizacja handlu stanowi przeszkodę liberalizacji światowego handlu. Następnie przedstawiła poglądy innych autorów, którzy uważają, że „rozprzestrzenianie się regionalnych ugrupowań integracyjnych przyspiesza wielostronną liberalizację (...)” (s. 78). Po prezentacji tych dwóch przeciwstawnych stanowisk można było oczekiwać, że autorka wyjaśni, czy i dlaczego jest zwolenniczką poglądów pierwszej czy drugiej grupy autorów? Takiej deklaracji jednak brak.

Kolejnym zagadnieniem omawianym w książce jest „Handel rolno-żywnościowy w regulacjach GATT/WTO i regionalnych ugrupowań integracyjnych” (rozdział III). Na początku rozdziału A. Sapa, wykorzystując bogatą literaturę krajową i zagraniczną, wyjaśniła, dlaczego w odniesieniu do rolnictwa, w porównaniu z innymi sektorami, wyższy jest poziom interwencjonizmu i, w konsekwencji, protekcjonizmu. Z rozważań autorki wynika wniosek, który, jak sądzę, warto przytoczyć: „(...) ze względu na funkcje, które pełni rolnictwo nie jest możliwe całkowite wykluczenie ingerencji państwa w ten sektor” (s. 90). W kolejnym fragmencie rozdziału III A. Sapa omówiła zakres tematyczny negocjacji prowadzonych od 1947 roku w ramach kolejnych rund GATT/WTO oraz ich efekty. Biorąc pod uwagę efekty dotyczące liberalizacji handlu rolno-żywnościowego, odrębnymi badaniami zostały objęte: pierwsze siedem rund negocjacyjnych GATT-u toczące się w latach 1947-1979, Runda Urugwajska oraz Runda Doha.

Z analiz przeprowadzonych przez A. Sapę wynika, że pierwsze siedem rund negocjacyjnych w bardzo małym stopniu wpłynęło na liberalizację handlu rolnego (s. 96). Po zakończeniu natomiast Rundy Urugwajskiej ustanowione zostało m.in. Porozumienie w sprawie rolnictwa, które regulowało: dostęp do rynku, subsydia eksportowe i wsparcie krajowe oraz Porozumienie w sprawie stosowania środków sanitarnych i fitosanitarnych, które miały bezpośredni lub pośredni wpływ na handel międzynarodowy. Warto podkreślić, że w tym fragmencie książki autorka przedstawiła także uwagi krytyczne dotyczące przyjętych w ramach Rundy Urugwajskiej regulacji oraz zidentyfikowała skutki tych rozwiązań dla krajów rozwijających się. W sposób bardzo wyczerpujący omówiony został również przebieg negocjacji i kolejne postanowienia podejmowane w ich trakcie w ramach toczącej się od 2001 roku Rundy Doha (podrozdział 3.4).

Problematyka liberalizacji handlu rolnego jest przedmiotem negocjacji także w regionalnych porozumieniach integracyjnych. A. Sapa badaniami objęła więc sposób liberalizacji handlu rolnego w tych porozumieniach realizowany w pięciu obszarach, takich jak: redukcja barier i okresy przejściowe, wyłączenia z liberalizacji, wsparcie krajowe, instrumenty protekcji uwarunkowanej oraz środki sanitarne

i fitosanitarne (podrozdział 3.5). Porównując w zakończeniu tego rozdziału uregulowania dotyczące handlu rolno-żywnościowego w procesie regionalnej i multilateralnej liberalizacji, stwierdziła, iż jest on „*traktowany w sposób szczególny i polega na ograniczonym obniżaniu barier handlowych, wprowadzaniu okresów przejściowych albo protekcji uwarunkowanej*” (s. 132).

Następny, IV rozdział książki ma charakter empiryczny. Celem analizy przeprowadzonej w tym rozdziale było określenie „*podobieństw i różnic w przepływach handlu rolno-żywnościowego wybranych ugrupowań, lecz także odniesienie otrzymanych wyników do poziomu rozwoju gospodarczego krajów należących do danego ugrupowania*” (s. 136). Zaprezentowane wyniki badań dotyczyły:

- udziału wybranych 11 regionalnych ugrupowań integracyjnych w PKB świata w latach 2001-2010 (podrozdział 4.2.),
- wartości PKB per capita i jego zmiany w wybranych regionalnych ugrupowaniach integracyjnych (podrozdział 4.2.).

Komentując uzyskane wyniki, autorka wskazała przyczyny utrzymujących się różnic w sytuacji ekonomicznej pomiędzy najbiedniejszymi i najbogatszymi krajami. Ze względu na fakt, że zarówno w poszczególnych krajach, jak i badanych regionalnych ugrupowaniach integracyjnych istotne znacznie ma sektor rolny, A. Sapa zbadała, jaką rolę odgrywał ten sektor w tworzeniu PKB w wybranych regionalnych ugrupowaniach integracyjnych w latach 2001-2010. Wyodrębnione zostały czynniki wpływające w tych latach na poziom rozwoju sektora rolnego oraz wyznaczniki wewnętrzne i zewnętrzne uwarunkowań rozwoju rolnictwa.

W końcowym fragmencie rozdziału IV A. Sapa zaprezentowała wyniki przeprowadzonych badań dotyczące poziomu i struktury obrotów handlowych wybranych regionalnych ugrupowań integracyjnych (podrozdział 4.3). Zdaniem autorki, na światowym rynku rolno-żywnościowym dominują kraje bogate, ze względnie niskim udziałem rolnictwa w PKB i niewielkim znaczeniu handlu rolno-żywnościowego w ich handlu ogółem. W przypadku natomiast krajów rozwijających się sektor rolny jest relatywnie bardziej znaczący w strukturze PKB i obrotach zagranicznych, w związku z tym może on stanowić ważny czynnik rozwoju gospodarczego.

V rozdział książki dotyczył przepływów handlowych 11 ugrupowań integracyjnych. W przeprowadzonych badaniach autorka zastosowała grupę wskaźników regionalnej współzależności handlowej, takich jak:

- udział handlu wewnątrzregionalnego (podrozdział 5.2.);
- intensywność handlu wewnątrzregionalnego (podrozdział 5.3.);
- introwersja handlu wewnątrzregionalnego (podrozdział 5.4.).

Na podstawie pierwszego z wymienionych wskaźników A. Sapa ustaliła, że w większości badanych regionalnych ugrupowań integracyjnych znaczenie wewnątrzregionalnej wymiany rolno-żywnościowej było większe lub porównywalne w stosunku do udziału wewnątrzregionalnej wymiany ogółem. W praktyce oznacza to, że w większości ugrupowań handel rolno-żywnościowy ukierunkowany był na kraje członkowskie. Zastosowanie w przeprowadzonych badaniach wskaźnika intensywności handlu wewnątrzregionalnego pozwoliło stwierdzić, że w większości

badanych regionalnych ugrupowań integracyjnych obroty towarowe były bardziej skierowane do krajów będących członkami poszczególnych ugrupowań niż do krajów trzecich. W tym fragmencie książki A. Sapa zamieściła wyniki badań dotyczące kierunków zmian wartości wskaźnika intensywności w procesie regionalnej integracji wybranych ugrupowań (podrozdział 5.3).

Z zaprezentowanych natomiast w podrozdziale 5.4. wskaźników introwersji wynika, że w latach 1998-2010 w większości wybranych regionalnych ugrupowań integracyjnych obroty rolno-żywnościowe były skierowane do wewnątrz ugrupowania. Konsekwencją procesów integracji było przesunięcie handlu rolno-żywnościowego. W przypadku natomiast ugrupowań skupiających kraje rozwijające się, intensywność obrotów rolno-żywnościowych z krajami trzecimi przewyższała intensywność obrotów rolno-żywnościowych z krajami członkowskimi. Świadczy to o występowaniu tzw. „odwróconego” efektu przesunięcia. Warto podkreślić, że w tym rozdziale A. Sapa nie ograniczyła się tylko do interpretacji obliczonych wskaźników, ale określiła również przyczyny ekspansji krajów rozwijających się, wchodzących w skład wyżej wymienionych ugrupowań, na rynki krajów trzecich.

Wyniki badań dotyczące „*Właściwości wymiany rolno-żywnościowej regionalnych ugrupowań integracyjnych*” zostały przedstawione w rozdziale VI. W badaniach zastosowano wskaźnik ujawnionych przewag komparatywnych – RCA (podrozdział 6.1.), wskaźnik podobieństwa eksportu (podrozdział 6.2) oraz wskaźnik komplementarności handlu (podrozdział 6.3). Analizą objęte zostały produkty żywnościowe oraz surowce rolne niejadalne.

Wykorzystując pierwszy z wymienionych wskaźników autorka ustaliła, że w każdym z badanych regionalnych ugrupowań integracyjnych nastąpiło uzyskanie lub strata przewag komparatywnych w odniesieniu do przynajmniej jednej eksportowej grupy produktowej. Ponadto wymiana handlowa koncentrowała się na tych produktach, w zakresie których dane ugrupowanie miało przewagi komparatywne. W przypadku natomiast krajów rozwiniętych i najmniej rozwiniętych zakres zmian wskaźnika RCA był w latach 1998-2010 niewielki.

Wskaźnik stopnia podobieństwa eksportu pozwolił na stwierdzenie, że w latach 1998-2010 w badanych ugrupowaniach stopień podobieństwa struktury eksportu rolno-żywnościowego był zróżnicowany – wyższy stopień miał miejsce w ugrupowaniach o wyższym poziomie rozwoju gospodarczego. W większości regionalnych ugrupowań integracyjnych struktura eksportu rolno-żywnościowego stawała się coraz bardziej podobna.

Ze wskaźnika komplementarności handlu wynikało, że w większości badanych regionalnych porozumień handlowych, w miarę postępującego procesu integracji następowało zwiększenie komplementarności w handlu rolno-żywnościowym. W warunkach integracji gospodarczej z efektów poprawy komplementarności w największym stopniu korzystały kraje o najwyższych poziomach rozwoju gospodarczego lub możliwościach poprawy konkurencyjności. W końcowym fragmencie rozdziału VI analizie poddano zależność pomiędzy intensywnością wewnątrzregionalnego handlu rolno-żywnościowego a komplementarnością tego handlu.

W ostatnim VII rozdziale książki zatytułowanym „*Regionalne ugrupowania integracyjne w kontekście liberalizacji handlu światowego*” A. Sapa, po przestudiowaniu bogatej literatury krajowej i zagranicznej oraz dostępnych danych statystycznych, przedstawiła ocenę poziomu protekcji handlu rolno-żywnościowego, wynikającej z klauzuli najwyższego uprzywilejowania oraz regulacji regionalnych. W latach 1998-2010 nastąpiło obniżenie przeciętnej stawki preferencyjnej w imporcie żywności we wszystkich badanych ugrupowaniach. Regionalne ugrupowania integracyjne różniły się jednak pod względem stosowanych przeciętnych poziomów stawek celnych w imporcie żywności oraz ich wewnętrznego rozproszenia. W warunkach zmniejszającego się stopnia protekcji taryfowej wzrastała natomiast w latach 1998-2010 liczba stosowanych instrumentów pozataryfowych, w tym zwłaszcza w zakresie międzynarodowego handlu rolno-żywnościowego. Stosowanie tych instrumentów wiąże się jednak z koniecznością ponoszenia kosztów dostosowawczych, co stanowi dodatkową barierę handlową dla krajów rozwijających się.

Książkę zamyka zakończenie podsumowujące wcześniejsze rozważania.

Oceniając całość opiniowanej książki, pragnę stwierdzić, że A. Sapa w pełni zrealizowała, w moim przekonaniu, sformułowane we wstępie: cel główny pracy i cele szczegółowe. Szczególnie wysoką wartość zarówno merytoryczną, jak i praktyczną posiadają, moim zdaniem, rozdziały o charakterze empirycznym ((IV-VII). Zaprezentowane w nich wyniki badań mogą być uwzględnione przy kształtowaniu polityki dotyczącej handlu rolno-żywnościowego. Ponadto mocną stroną książki są: wieloaspektowy zakres badań, umiejętne zastosowanie prawidłowo dobranych metod statystycznych oraz wykorzystanie bardzo bogatej, prawidłowo dobranej i aktualnej literatury.

Bibliografia książki liczy bowiem 315 pozycji, w tym 173 (czyli 55%) pozycji w języku angielskim. Na podkreślenie zasługuje także wykorzystanie w rozprawie bardzo bogatych materiałów statystycznych, które zostały ujęte w 36 tabelach oraz na 25 rysunkach.

Z uwagi na przytoczone wyżej walory recenzowanej książki stanowi ona wartościową pozycję w polskiej literaturze ekonomiczno-rolniczej. Warto ją więc polecić studentom i pracownikom wyższych szkół ekonomicznych i rolniczych, pragnących poszerzyć wiedzę na temat regionalnych ugrupowań integracyjnych.